

Jiřina Prekopov

Mal tyran

Přičiny dětské panovačnosti
Poruchy vývoje osobnosti dítěte
Co vlastně děti potřebují

portál

PRÁČCI PRO RODIČE A VYCHOVATELE

Jiřina
Prekopová

Malý tyran

Původní německé vydání:

Der kleine Tyrann. Welchen Halt brauchen Kinder?, nakladatelství Kösel

© 2004, šesté, rozšířené vydání

České vydání:

Translation © Zdena Lomová a Zdeněk Jančařík, 2009

© Portál, s. r. o., Praha 2009

ISBN 978-80-262-0541-8

Obsah

Předmluva	7
Úvod k českému vydání	10
Úvod	12
Po stopách příčin panovačnosti	15
Jak jsem se seznamovala s problematikou dětské panovačnosti	18
Představujeme malé tyrany (případy z praxe)	20
Alexandr	20
Luisa	23
Petr	26
Michael	29
Načrtáváme první obraz poruchy panovačných dětí	33
Uvažujeme o příčinách	42
Moje výchozí myšlenky ke vzniku panovačnosti	47
Jak málo se můžeme spoléhat na naše instinkty.....	48
Vývojový stupeň, na němž vzniká panovačnost	53
Co bylo předtím? Pokračování symbiózy	55
Afektivní potřeby: co prožívá dítě v šátku na nošení	56
Jak se pozná kritický vývojový stupeň pro vznik panovačnosti?	60
Poruchy vývoje osobnosti u malého dítěte	63
Zákonitost, podle níž vznikne návyková závislost.....	66
Zákonitost, podle níž vznikne zablokování vývoje osobnosti a inteligence	70
Jak dochází k tomu, že nemluvně na sebe musí strhnout moc	75
Případ Ivan.....	77

Když dva dělají totéž, není to vždy totéž.....	87
Co se stane, když se postavíme proti zákonům přírody?	90
Když schází úcta k rodičům.....	92
Jak se dítě naučí ctít své rodiče?.....	93
Děti lepší díry v rodinných vztazích.....	96
Kdo patří k rodinnému systému?.....	97
Právo na příslušnost.....	98
Zákon přednosti dřívějšího	98
Rodové svědomí dbá o vyrovnávání	99
Děti v narušených rodinných systémech	100
Lukáš – Terminátor.....	101
Max – mamčin mučitel.....	105
Aleš – druhorozený na prvním místě.....	107
Adoptovaný Jirka	109
Jak se ovládnutí okolního světa stane posedlostí.....	111
Důsledky panovačnosti pro požadované přizpůsobení	112
Důsledky panovačnosti pro vývoj osobnosti	117
Zbavení moci vede ke krizi dekompenzace u dítěte	121
Myšlenky k diferenciální diagnóze	126
Shrnutí diagnostických kategorií.....	128
Co dělat?	131
Doporučená péče o děti (prevence)	131
Doporučení pro terapii.....	135
Pohled na rodinný systém	140
Terapie pevným objetím	144
Důležité poznámky pro terapeuty.....	146
Další terapeutické prostředky	149
Poznámky	152
Použitá literatura	154

Předmluva

Děti – potomstvo, naděje, budoucnost lidského rodu – jsou v naší západní kultuře v centru pozornosti rodičů i celé společnosti. Již Komenský však cenil dítě jako „klenot dražší nad zlato, stříbro a drahé kamení“. Snažíme se svým dětem dát to nejlepší, vychovávat je, jak nejlépe dovedeme. A tady se právě výchovná praxe určitých společností či jednotlivých rodin liší. Pod vlivem převládajících názorů i poznatků výchovatelské vědy, psychologie a medicíny se výchovná praxe mění. Starší generace vyrostly v přístupu spíše přísně důsledném a méně vycházejícím vstříc individuálním citovým potřebám dítěte. Poznání, že vedle tělesných (fyzických) potřeb má každé dítě a každý člověk i neméně důležité potřeby psychologické a sociální (u nás to bylo především zásluhou psychologů Matějčka a Langmeiera), vedlo k proměně výchovných přístupů směrem k jejich uvolnění a zdůraznění citové složky ve vztahu k dítěti. Negativní roli v našich podmínkách sehrál ovšem v uplynulých desetiletích společenský a ekonomický tlak na časnou výchovu dětí v kolektivu, který začal polevovat zejména díky novým odborným poznatkům. Zatímco v naší společnosti nebyl prostor pro alternativní výchovné přístupy – důraz mířil vždy jedním, uniformním směrem – ve světě kolem nás proběhly a probíhají vlny někdy i hodně vyhraněných výchovných orientací. S jistým zpožděním se tyto vlivy dostávají i k nám a my máme někdy tendenci přebírat je jako už ověřené, vyzkoušené, a tedy dobré. Je však dobře učit se ze zkušeností nejen pozitivních, ale též negativních. Mám tu na mysli např. jednostranné uplatnění zcela volné výchovy, kde se pod heslem naprosté svobody pro dítě vytrácí poukaz na jakýkoli řád zavazující každého člověka a tedy i dítě. Ze setkání s dětmi a jejich utrápenými rodiči praktikujícími v Německu tento styl výchovy se zrodila knížka *Malý tyran*, jež patří k bestsellerům knižního trhu.

Jiřina Prekopová se narodila na Moravě roku 1929. Pracovala jako učitelka v severních Čechách. Z protestu proti srpnové okupaci ode-

šla se svým manželem – Slovákem a politickým vězněm (který sám utrpení padesátých let popsal v knize vydané v Německu a který se už bohužel nedožil dnů naší svobody) – do emigrace. Zde se specializovala na psychologickou a výchovnou práci zejména s postiženými dětmi. Tvořivou syntézou dosavadních poznatků a vlastních originálních konceptů vyvinula ucelený systém „terapie pevným objetím“, s nímž seznamuje veřejnost v knize *Pevné objetí*. Je autorkou řady dalších prací – knih, studií a článků – a neúnavnou přednášející a vedoucí kurzů a seminářů bez nároku na jakoukoli odměnu.

Ve svém přístupu dr. Prekopová ukazuje, že v naší výchovné i terapeutické praxi můžeme navázat na generacemi prohlubovanou a tříbenou zkušenost lidského rodu (od níž nás moderní civilizace do značné míry odvádí a oslabuje naši citlivost pro tuto moudrost) a na naše křesťanské kulturní tradice, jež jsou často v souladu s tím, co objevuje a potvrzuje moderní věda o člověku. Jde tu o základní poznání, že člověk ke svému plnému rozvoji potřebuje – řečeno s jistým zjednodušením – zároveň dva principy: lásku a řád. Lásku předem danou a nezaslouženou, kdy je milován a přijímán takový, jaký je, i se všemi svými případnými nedostatky. Tato láska mateřského typu je atmosférou, pozadím, na němž se odehrává život dítěte. V křesťanském pojetí je to Boží postoj k člověku: „Neboj se, já jsem tě vykoupil, povolal jsem tě tvým jménem, jsi můj.“ (Iz 43,1) Tatáž láska má však ještě další aspekt: povznáší člověka, uvádí jej do řádu, do něhož se má začlenit, do světa, který má spolutvořit, klade nároky, vede k poznání vlastních možností i mezí. To je láska otcovského typu, jež také nutně patří do sil, které utvářejí osobnost dítěte. Jen tak lze dosáhnout svobody, která není na úkor druhých, ale je spjata se zodpovědností a vyznačuje se vcítěním a solidaritou. Ve výchově pak jde o vyvažování obou typů lásky tak, aby byly v harmonické rovnováze, abychom se vyhnuli Skylle nestrukturované, bezbřehé lásky, jež sama o sobě není s to orientovat na cestě, a přitom neupadli do osidel Charybdy bezduchého pořádku a formálních pravidel vedoucích k uniformitě či vzdoru. Právě kniha dr. Prekopové, která se zrodila jako reakce na jeden z výchovných

extrémů vytvářející „malé tyrany“, dává podněty k tomu, jak ve výchově sladit obojí ku prospěchu dítěte a k větší radosti nás rodičů a vychovatelů tak, aby dítě, jež nám bylo svěřeno jako nebroušený diamant, se stalo v procesu výchovy oním Komenského klenotem, neopakovatelnou bytostí, jedincem, kterého v průběhu výchovy dovedeme až na práh období, kdy sám naváže na naše úsilí přivést v něm k plnému rozvoji vše dobré, co je do něho od chvíle početí v možnosti vloženo.

PhDr. Jaroslav Šturma

Úvod k českému vydání

Už jako skautka jsem ráda sledovala stopy. Od mládí jsem vášnivě ráda četla detektivky. S postupy myšlení Agathy Christie a její slečny Marplové jsem se téměř ztotožňovala, kdykoli šlo o vypátrání pachatele. A tak nemohu postupovat jinak ani při psychologickém podchytení narušeného vztahu mezi lidmi. Ani zde není možné jen tak poradit jak reagovat na určitý symptom dítěte, na jeho strach či agresi, ale cítím silné vnitřní nutkání „najít zahradníka“ neboli hledat původní příčinu, ať je jak chce nenápadná. Budiž řečeno, že jsem přestala číst detektivky, sotva jsem během svého působení na dětské klinice ve Stuttgartu rozpoznala převratné změny psychiatrických syndromů. Je to pravá detektivní práce – vypátrat, na jakém stupni raného dětství, pod jakými vrozenými dispozicemi a v jaké dynamice rodinných vztahů to či ono narušení vývoje osobnosti vzniká. Tam se rozbujel autismus, tam dětská schizofrenie, jinde nutková vládyčtivost čili „malý tyran“. Současně si němečtí dětské psychiatři lámou hlavu nad problémem hyperaktivity (nadměrného neklidu). Epidemie jedna za druhou v prudkém sledu – zřejmě podle toho, jak se střídají ideologické vlny a jak ovlivňují péči o malé dítě a jeho výchovu.

V Německu se mnoho dětí a rodičů stalo obětmi těchto ideologických bouří. Ptám se: proč? Dílčí odpověď: Němci jsou nejfilozofičtější národ na světě, ve všem perfektní a důsledný. Když autoritativní výchova, tak až k totálnímu útisku dítěte. Když bezautoritativní vlna, tak se setřením všech hranic včetně vlastní sebeúcty a vydání bezbranného dítěte napospas strachu před prázdňem bez hranic. Z extrému do extrému. Rodiče, a spolu s nimi i děti, upadají do chaosu.

Právě pro tyto rodiče na západní straně tehdejší železné opony jsem původně psala tuto knížku. Pokusila jsem se ji napsat srozumitelně, aby jí rozuměl každý rodič, v naději, že jí porozumí i pře-

intelektualizovaný odborník. A snažila jsem se psát tak napínavě, aby čtenář, který začne tuto knížku číst večer, do rána věděl, „kdo je zahradník“. Je třeba jednat rychle. Je otřesné, jak ze dne na den bují bezohledná agresivita mezi dětmi a jak z dětí vyrůstají „malí tyrani“.

Když jsem začala psát, netušila jsem, že se do roka zvedne hráz a vlna omamných svobod zaplaví i východní Evropu, převrátí nejednu hodnotu a strhne dosavadní výchovné jistoty do víru. Pravda, leckterá taková konzervativní jistota to potřebuje. Ale s vaničkou se vylíje snadno i dítě, jak praví jedno německé úsloví. To se taky v mnoha německých rodinách stalo. A nejen tam. Celá západní Evropa je postižená, USA... Třeba je v Čechách a na Moravě ještě šance včas odvrátit ohrožení dětské duše.

Autorka

Úvod

Jednoho letního dne jsme se s manželem stali svědky dvou pozoruhodně se doplňujících situací. Díky těmto zážitkům jsem si uvědomila, jak je nutné co nejrychleji napsat tuto knihu.

Nádherné ranní slunce nás vylákalo ven, a tak jsme si vyjeli lodí na výlet. Jen co jsme vypluli z Lindau, přihnal se silný déšť. Všichni cestující se nahrnuli do lodní restaurace, která se okamžitě přeplnila. U sousedního stolu se postaral asi pětiletý kluk o další bouři. Číšník právě obsloužil hosty u jeho stolu, když se chlapec rozhodl, že on bude stát na stole, aby měl lepší výhled na vlny. Přátelských proseb rodičů, aby ze stolu slezl, si nejdřív nevšímal. Když se jej pokusili odtamtud sundat, začal zuřivě křičet a se slovy: „Nech mě být, ty blbá,“ šlápl matce na břicho a otce kousl do ruky. Toto divadlo se opakovalo. Chlapec běsnil víc a víc a rozpačití rodiče nevěděli, co dělat. Nakonec kluka ze stolu rezolutně sundali, což u něj vyvolalo ještě větší nával zuřivosti. Kdosi poznamenal: „Kdyby to byl můj kluk, dostal by pořádný výprask.“ Rodiče, zrudlí studem, namítali: „To jsme už zkusili, ale všechno bylo ještě horší.“ Teď jim zbývaly jen dvě možnosti – vyjít s dítětem na déšť, nebo ho nechat stát na stole. Obě rozhodnutí však znamenala jejich kapitulaci. Byli jako v pasti. Když odcházeli, matka tiše plakala.

Během procházky po břehu se nám naskytl podobný obrázek. Labutě a kachny vedly svá mláďata v řadách za sebou a chytaly kousky chleba od výletníků. Jedna kachna se však chovala jinak. Měla jen jedno kachňátko a to se netáhlo za ní, ale naopak – ona se nechala táhnout jím. Kachně plavalo neklidně mezi čluny sem a tam a chňapalo po všem možném, jen ne po chlebu. A kachna – jako ta matka na lodi – následovala se svěšenou hlavou své mládě.

„Vlastně je asi nemocná i ta matka,“ mínil můj muž. „Takové chování je katastrofou pro oba.“ A povídali jsme si o tom, jak je problematické, když hejno přebírá chování mladého zvířete nemocného

strachem, místo aby je vedlo k respektování zákonů hejna. Neboť nedodržováním zákonů hrozí rozpad celé rodiny. Tady jsem pochopila nutnost zabývat se danou problematikou.

Stále častěji se setkávám s rodiči naprosto psychicky vyčerpanými výchovou dítěte. Jsou svým potomkem zotročení, ačkoliv mu chtěli dát svobodu a v tomto duchu ho vést. Nevědí už jak dál, protože se k nitru svého dítěte nemohou dostat ani laskavým chováním, ani pochvalou a pokáráním. Jsou to rodiče, kteří už téměř litují, že přivedli na svět dítě. Přicházejí za mnou manželé s obavou mít vlastní dítě právě proto, že žili v blízkosti takového dítěte.

Mezi těmito malými tyrany najdeme nejen takové, kteří svým extrémně agresivním chováním ovládají okolí, ale také ty, pro něž je panovačnost příliš náročná a takové výlevy zuřivosti si netroufnou. Ti se chovají spíš odmítavě, vyčkávavě pozorují scénu a obracejí se do vlastního ostrovního světa, v němž je ještě možno vztahy ovládnout a v němž nestojí sami sobě v cestě.

Vídám také děti kdysi pokořené, a dnes proto zmatené a smutné. Děti, kterým někdy někdo ukřivdil a ony se proto hroutí a podléhají psychosomatickým onemocněním.

Tyto děti jsou nešťastné, chycené ve své vlastní moci, ve stálém neklidu a naprosto osamělé. Mohou sice všechno brát, ale nemohou samy nic dávat. A tak jim unikne prožitek lásky pramenící z vyváženého vztahu mezi braním a dáváním.

Tuto knihu jsem napsala právě kvůli takovým dětem a jejich problémům. Kdyby totiž neexistovala včasná pomoc, čekala by je smutná budoucnost. Mají-li v životě obstát, musí se cítit v tomto světě dobře. Toho nedosáhnou ovládnutím okolí, ale tím, že se naučí čekat, přizpůsobovat se, snášet porážky, zvládat strach a být solidární s ostatními. Děti, které tyranizují své okolí, nebudou v životě šťastné. Samy ještě netuší, že nikdy nedosáhnou svobody, pokud budou závislé na moci.

Tuto problematiku jsem konzultovala s mnoha odborníky. I oni vidí nutnost těmto dětem pomoci. Asi od osmdesátých let se v poruchách dětské osobnosti explozivně rozšiřuje výrazná změna. Až do

této doby mezi problémovými dětmi převažovaly děti úzkostné, neschopné, „otloukákové“ a „obětní beránci“, které svou poruchu kompenzovaly extrémním orálním uspokojováním (aktivitou úst jako okusování nehtů, žravost ap.) a nepřímou agresí (lhaní, krádeže, žhářství). Tyto děti byly posílány buď do výchovné poradny k psychoanalytickému vyšetření, na behaviorální terapii (psycho-terapeutický směr aplikující na poruchy chování poznatky teorie učení), nebo na rodinnou terapii.

Dnes jsou rozšířené poruchy z oblasti destrukce a agresivity, spojené s citovým chladem, egoismem a bezohledností. Zdá se, že takto narušené děti jsou vůči terapii imunní a vzdorují jakékoli výchově. Mnohý zkušený odborník – psycholog či pedagog – si klade otázky: Nejsm zaslepený nebo unavený povoláním? Nejsm vůči těmto umíněným dětem netolerantní, neměl bych se snad spíš přidržet bezautoritativní výchovy? I někteří dětské lékaři pochybují o své přesvědčovací schopnosti, když se v praxi setkají s nezvladatelnými dětmi, které nejenže neotevřou správně ústa, ale odmítají nutnou dietu, dokonce i jídlo, a raději by úplně vyhladověly, než aby na úpěnlivé rodičovské prosby hladovku vzdaly. Zdá se, že se zde nesetkáváme se zlostí, která se chce prosadit, ale se sebezničující zuřivostí.

Obracím se také na odborníky. Nechtěla bych je za každou cenu zbavovat jejich pochybností, neboť právě ty dávají podnět k dialogu, a tím i k další cestě vpřed. Kriticky čtoucího vědce prosím o porozumění pro mou odvahu, s níž jsem postavila hypotézu o příčinách touhy po vládnutí, stejně jako pro mou domněnku, že se v pravém slova smyslu jedná o máni. Kéž se ten, kdo myslí vědecky, dívá na tuto knihu jako na zdroj dalšího bádání. Pro mě je především důležité pokud možno co nejdřív začít diskusi, z níž by vzešlo větší porozumění pro postižené dítě i pro rodiče.

Po stopách příčin panovačnosti

Když jsem se začala podrobněji zabývat problematikou panovačnosti, zaměřila jsem se především na tři otázky:

- Co se skrývá za touto strašnou dětskou mocí?
- Kde byla hranice zdravé míry moci překročena?
- Nikdy v minulosti se neprojevila panovačnost u takového množství dětí, přestože panovační lidé existovali odjakživa. Kde je příčina tohoto faktu?

Nabídka literatury týkající se tohoto problému je nepatrná. Existuje několik děl z hlubinné psychologie o souvislosti mezi panovačností a narcismem od Sigmunda Freuda a Heinze Kohuta. Alfred Adler se zaměřil na srovnání panovačnosti a snahy po uplatnění. Problémem moci se zabývá především Hans Strotzka. Pokouší se vysvětlit, že na terapii přicházejí spíš oběti nemocných, tedy utlačovaní. Zajímavé je, že v naší poradně se objevují lidé s převrácenými rolami: utlačovaný-rodíč přivádí utlačovatele-dítě.

To, co bychom chtěli označit jako panovačnost, není identické ani se snahou po uplatnění, ani s narcismem. Hledáme-li příčiny, objevujeme souvislost se současným technokratickým životním stylem. Tímto faktem se budu zabývat později.

U všech badatelů nacházíme společné rysy: všichni vidí příčinu duševních poruch v sociálních vztazích vyspělé průmyslové společnosti. Zdůrazňují, že duševní nemoci jako následek odcizení mezi lidmi jsou v dnešní době zcela pochopitelné. Závislost na moci představuje cestu ke zlému. Pouze aktivní láska je tou pravou pomocí.

Jmenuji jen některé z mnoha autorů: Erich Fromm varuje před zvětšující se závislostí moderního člověka na „mít“, která mu brání, aby prožíval „být“. Zradu na sobě samém popisuje Arno Gruen ve své stejnojmenné knize a představuje utrpení dnešních pacientů. Ti

se ztotožňují s mocí, dělají z ní svůj image, prchají do falešných citů, a tím se vzdalují prožitku lásky i vlastní autonomii.

Alexander Lowen se domnívá, že narcismus každého jednotlivce je dán celkovým narcistickým kulturním prostředím. Pravdivé city už neodpovídají image jedince, a musí být proto potlačovány. Tím se život dnešního člověka stává prázdným a nesmyslným. Podobně jako v západoevropských zemích konstatuje Lowen po čtyřicetileté psychotherapeutické zkušenosti (bioenergetika) také v USA: Neurózy dřívějších dob, jako ochromující pocity viny, úzkosti, fobie a utkvělé představy, se dnes vyskytují zřídka. Zato si mnohem víc lidí stěžuje na deprese a ztrátu citů.

To, co se dá změřit a spočítat, je v dnešní době důležitější než ideály, a tím je myšlení a cítění odděleno, rozštěpeno. Technická věda má přednost před ne přesně změřitelným věděním o emocionálním stavu člověka. Důsledkem této karteziánské vědy je, že první atomová bomba byla zkonstruována dřív, než se v pedagogice a dětské psychiatrii objevilo, že malé dítě má určité potřeby.

Zajímavě a kriticky nás seznamuje známý dětský psychiatr z Tübingen Reinhart Lempp s historickým vývojem svého povolání v knize *Rodina na přelomu (Familie im Umbruch)*. Teprve v polovině dvacátého století přinesly výzkumy Reného Spitze, Johna Bowlbyho, H. F. Harlowa a jiných obrat v poznání a porozumění dětské schopnosti lásky a psychické zranitelnosti malého dítěte. A trvalo ještě další léta, než se zjistilo, že ani toto poznání není úplné: Dnes je již známo, že dítě je vnímavé pro kontakt s matkou už před narozením.

Přínosem v této oblasti jsou díla dětských psychoanalytiků, např. Donalda W. Winnicotta a Margarety S. Mahlerové. Zabývají se původem a zrůdností všemohoucnosti malého dítěte trpícího psychotickým onemocněním. Psychotherapeuty byla tato kniha překvapivě kladně přijata, avšak pro svou odbornost je pro rodiče a vychovatele nepřístupná.

V německé literatuře se touto problematikou zabývá dětská psycholožka Christa Mevesová. Ve svém díle spojila své vědecké poznatky z hlubinné psychologie, sociologie a výzkumů ze světa zvířat. Kořeny